

Формування тенденцій виробничо-професійної зайнятості жіночого населення України в 20-30-х рр. ХХ ст.

Суперечливий початковий період розвитку радянського суспільства багато чим нагадує сьогодні, яке характеризується неврегульованістю багатьох соціальних процесів. Серед інших проблем чимало дослідницької уваги привертають гендерні аспекти суспільного розвитку. Зокрема, чільне місце посідають питання, пов'язані з визначенням особливості зайнятості жіночого населення, з порівняльним аналізом чоловічої і жіночої професійної кваліфікації. При цьому чи не найголовнішим вбачається з'ясування рівня інтелектуально-професійних прагнень жінок і можливостей їхньої самореалізації в тих чи інших історичних умовах функціонування історичних інститутів.

Вичерпне вивчення всього структурного спектру питань гендерного змісту вимагає залучення соціологічних характеристик, що не є предметом цього дослідження. Але виокремлення основних тенденцій формування професійно-галузевої зайнятості жіночого населення республіки повинно і на базі комплексних соціально-демографічних даних переписів населення повинно стати тією основою, яка дозволить фахівцям аргументовано розширювати коло досліджуваних гендерних питань.

Сучасні кризові явища в Україні багато чим нагадують суспільні процеси 20-30-х рр. ХХ ст. Тому ретроспективний погляд сприятиме формуванню чіткого уявлення про генезу проблеми.

Таким чином досліджуваний етап побудови соціалістичного суспільства є всі підстави характеризувати як період співіснування глобальних соціально-економічних змін зі сталими уявленнями про пасивну соціальну роль жінок у суспільних процесах. Відсутність декларування радянським урядом означених тенденцій ще раз підтверджує той факт, що ніяке "нове" суспільство не спроможне дійсно структурно вдосконалитися, якщо не визнає власних недоліків і не намагатиметься їх позбавитись. Відволікаючись від звинувачення колишніх урядів в безвідповідальному ставленні до вирішення соціальних питань, необхідно врахувати негативний досвід суспільного розвитку. Особливо актуальним це вбачається стосовно сучасного етапу державотворення в Україні, не позбавленого розбалансованості вирішення існуючих соціально-демографічних проблем.

Як відомо, 20-ті рр. ХХ ст., які характеризувались співіснуванням капіталістичних і соціалістичних рис в соціально-економічній структурі суспільства, стали перехідною епохою, ознаменувалися встановленням нового суспільного ладу. Одним з гасел соціалістичного суспільства стало встановлення рівноправ'я в усіх його трактуваннях. Не останнє місце відводилося і наданню рівних соціальних можливостей представникам обох статей. Тим більше цікавим вбачається порівняльний аналіз особливостей галузево-професійної зайнятості чоловіків і жінок у роки непу. Незамінним джерелом для цього є статистичні відомості унікального за обсягом,

комплексністю і достовірністю інформації підсумкового видання матеріалів Всесоюзного перепису населення 1926р.

Дані перепису свідчать, що на території Української Соціалістичної Радянської республіки (площею 451,6 тис. кв. км.) на 17 грудня 1926р. проживало 29018187 жителів¹. Жіноче населення складало 51,4%¹ загальної чисельності жителів УСРР (переважання жінок є загальнодемографічною тенденцією, яка спостерігається за умов природного розвитку суспільства. Аналіз складу тих, хто мав джерело засобів існування (за переписом це категорія “самодіяльних” жителів республіки), їхньої участі в галузевій діяльності дозволять отримати чітке уявлення про групу економічно активного населення України. Статистичні дані свідчать, що середньореспубліканський показник питомої ваги самодіяльного населення УСРР складав 61,8%¹. Підрахунки показують, що відносна чисельність самодіяльних чоловіків серед чоловічого населення практично однакова, як по республіці в цілому, так і в міській або сільській місцевості (приблизно 2/3 від загальної кількості мешканців чоловічої статі). У той же час серед жінок осіб, що не мали власного джерела прибутку, в містах було удвічі більше, ніж у селах (відповідно – 72,7% і 35,9%). Аналогічна ситуація спостерігається при вивченні показників по окремих економічних підрайонах УСРР та адміністративних округах. На різницю в показниках, безсумнівно, впливало те, що у сільській місцевості жінки більшою мірою були залучені до трудової діяльності (аналогічною була й тенденція застосування дитячої праці). Виробнича ж структура міст не потребувала жіночої праці у тих масштабах, як це було у селі.

Досліджувані співвідношення не є безпідставними. Подальший аналіз економічної діяльності жінок дозволяє створити цілісну картину. Галузева зайнятість жіночого населення передусім також була пов'язана з сільським господарством. Саме в цій галузі (єдиній з дев'яти виокремлених програмою перепису) прослідковувалось переважання жінок серед працюючих – 51,5%. Для порівняння у “фабрично-заводській” галузі та “установах” (типово міських сферах матеріального і нематеріального виробництва) відсоток жінок серед зайнятого самодіяльного населення становив відповідно 13,1% та 36,2%. Ще більш вражаючим є зріз співвідношення галузевої зайнятості серед жіночого самодіяльного населення. Жінки, що працювали в “сільському господарстві” становили 93,3% від загальної чисельності працюючих жінок. Фабрично-заводське виробництво, “залізничний транспорт”, “інші види транспорту”, “торгівля”, “установи” – тобто всі типово міські галузі працевлаштовували 3,3% самодіяльних жінок.

У контексті вищесказаного не є дивним й те, що при вивченні жіночого населення за соціальною приналежністю (загалом перепис визначав 10 спеціальних груп у тогочасному суспільстві), домінуючою є категорія “членів сім'ї, що допомагають в занятті”, до якої відносилось 82% економічно активних жінок. Справа полягає в тому, що ця соціальна верства загалом була переважаючою в суспільстві і абсолютна більшість її представників мешкала в сільській місцевості. Звісно, в 20-ті рр., які

передували періоду індустріалізації, фабрично заводське виробництво, міська дрібна промисловість, державна торгівля, транспорт і, особливо, будівництво, ще не відігравали вирішальної економічної ролі, поки ще не відновила своєї колишньої значущості й діяльність “установ”. Але все списувати лише на проявлену відбудову господарської системи не є виправданим.

Справа полягає в тому, що серед “робітників” (навіть якщо їх було поки що відносно небагато) питома вага жінок дорівнювала лише 21,2%, а серед “службовців” жінки становили ненабагато більше третини представників. І це – ті соціальні верстви, які уособлювали соціалістичну соціально-економічну інфраструктуру і невдовзі мали стати “гегемоном” радянського суспільства. Отже причини за своєю соціальною природою тут дещо інші. До об’єктивних економічних труднощів слід додати й значно нижчий пересічний рівень грамотності і, відповідно, професійної підготовки жінок. Традиційне “домостроївське” уявлення про соціальні пріоритети чоловічої праці давалися знаки навіть в умовах критичної необхідності масового залучення робочих рук до соціалістичної відбудови господарства.

Жіноча праця реалізувалася здебільшого у якості допоміжної робочої сили у сільських і міських господарських дворах, хазяями яких були, звісно, переважно чоловіки (їхня питома вага серед представників даної соціальної групи дорівнювала 86,1%). Логічним у такій ситуації є й те, що рівень залучення жінок до підприємницької діяльності був значно нижчим, ніж чоловіків. Так, серед самодіяльних “хазяїв з найманими робітниками” питома вага жінок дорівнювала лише 22,5%. Таким чином, певною мірою об’єктивна “дискримінація” простежувалася як в усупільненому, так і в приватному секторах економіки. У зв’язку з цим цікавим уявляється простеження розвитку тенденцій економічної активності жіночого населення України у наступні епохальні періоди існування радянського суспільства.

Звісно, певним дисонансом є втричі менший показник безробіття серед жіночого населення. Втім, якщо врахувати природу безробіття, то таке становище вбачається обґрунтованим. Справа полягала в тому, що у переважній більшості безробітні були за колишнім заняттям представниками найманої праці (в першу чергу – робітниками). Саме тому серед безробітних переважали чоловіки. Але це ніяк не свідчить про соціальну забезпеченість і захист жіночого населення.

В наступні десятиліття в країні відбулися значні політичні й економічні зміни. Країна зазнала радикальних перетворень в сфері соціальних відносин. В СРСР вже остаточно було колективізоване сільське господарство, індустріалізація визначила подальші господарські перспективи, в тому числі й особливості зайнятості населення України.

Перепис, проведений у 1939 році, зафіксував таке співвідношення виробничих ресурсів республіки: з 15270,5 тис. зайнятих на виробництві жителів УРСР жінки становили 43,9%¹. Фізична праця, яка залишалась переважаючою в суспільстві, визначала й специфіку зайнятості жінок.

У галузях матеріального виробництва було зайнято 44,8% працюючого жіночого населення¹. Але загальнодержавські економічні реформи вплинули й на інфраструктуру галузевої діяльності жителів України. За час, що пройшов від 1926р. відносна чисельність жінок, що працювали у сільськогосподарській галузі зменшилася майже вдвічі – на 39%. Водночас зросла питома вага жінок, що працювали в промисловості (до 29,4%), в транспорті (20,5%), в будівництві (13,9%). Таким чином, очевидним є перерозподіл сфер зайнятості жіночого населення. Втім, це скоріш за все, було не наслідком радикальних змін у соціально-економічному становищі жінок. У даному випадку визначальними стали потреби курсу на індустріалізацію країни.

Додатковим свідченням зробленому висновку можуть бути й статистичні дані щодо соціального статусу жіночих службових посад¹. Зокрема, серед керівників органів державного управління, партійних та інших суспільних організацій жінок нараховувалось лише 10,2%. При цьому серед керівників підприємств питома вага жінок не перевищувала 7%. Цікавий факт, що у складі інженерно-технічних робітників серед лаборантів жінки становили 77,9%, а серед інженерів – лише 11,9%.

Аналогічні показники й щодо освітан. Незважаючи на переважання жінок у складі педагогічних кадрів – 53,4%, абсолютну більшість серед жінок-педагогів складали викладачі середніх навчальних закладів – 54,9%. І, навпаки, у вищих навчальних закладах, викладачі-жінки становили менше третини від загальної чисельності викладачів. Отже, висококваліфікована праця була теж неофіційним “привілеєм” чоловіків. Звісно, на це були й інші підстави: осіб з вищою освітою серед чоловіків було удвічі більше (на 1000 жителів УРСР припадало 9,5 чоловіків з вищим рівнем освіти і лише 4,1 - жінок). Уряд, безумовно, в однаковій мірі декларував рівноправ'я представників обох статей і для реалізації цього гасла робилися певні кроки. Але в дійсності ситуація залежала не лише від законодавчих актів. Домінуючими у суспільстві були традиції, за якими жінкам здебільшого відводилася роль жінки-матері, зосередженої передусім на сімейних справах, а не на підвищенні власного рівня освіти і формуванні професійних амбіцій. Підраховано автором за: Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926г. – В 56-ти томах. – Отдел 1. Демография. - Т. 2. – М., 1928. - С. 2.

¹ Те ж.

¹ Наступні розрахунки здійснені автором за: Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926г. – Отдел 2. Занятия. - Т. 28. – М., 1930. - С. 3, 6, 8, 14.

¹ Распределение населения Украинской ССР по общественным группам, отраслям народного хозяйства и занятиям. – К., 1973. – С. 204.

¹ Там же. – С. 100-101.

¹ Наступні розрахунки здійснені автором за: Распределение населения Украинской ССР по общественным группам, отраслям народного хозяйства и занятиям. – К., 1973. – С. 26, 100-101, 204-213.